ТЕРМИЗ ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA’LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

Илмий-инновацион журнал

Jurnal OAK Rayosatining 2022-yil 30-sentabrdagi 325/6-son qarori bilan filologiya fanlari bo‘yicha doktorlik dissertatsiyalari asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxatiga kiritilgan

2021-yildan buyon nashr etiladi

2026 / № 3.1–3

Termiz – 2026

Muassis:
Termiz davlat universiteti

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

ILMIY-INNOVATSION JURNAL

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2020 yil 19 oktyabrda 1122 raqami bilan ro'yxatga olingan. Matnlarda foydalanilgan misol, ko'chirma va ma'lumotlar aniqligi uchun mualliflar javobgardir. Jurnaldan ko'chirib bosilganda manba qayd etilishi shart.

Bosishga ruxsat etildi: 20.06.2026
Qog'oz bichimi: 70x85
Bosma tabog'i: 5.94
Ofset bosma. Ofset qog'ozi
Adadi: 100
Bahosi kelishilgan narxda
Buyurtma: 155-son

«TerDU bosmaxonasi»da chop etildi
Termiz shahri, Barkamol avlod ko'chasi, 43-uy

Tahririyat manzili:
190111, Termiz shahri,
Barkamol avlod ko'chasi, 43.
Telefon: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Rasmiy sayt:
https://journaltersu.uz

BOSH MUHARRIR:
Abduqodir TOSHQULOV,
iqtisodiyot fanlari doktori, professor

TAHRIR HAY'ATI:

Bekpo'lat Umurqulov, filologiya fanlari doktori, professor (bosh muharrir o'rinbosari)
Shoxista Maxmaraimova, filologiya fanlari doktori, professor (mas'ul muharrir)
O'ral Xoliyorov, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Olmos Ulviy Binnatova, f.f.d., professor (Ozarbayjon)
Karl Rayxl, f.f.d., professor (Germaniya)
Vali Savash yelok, f.f.d., professor (Turkiya)
Dorota Silviya, f.f.f.d. (PhD), dotsent (Polsha)
Zabita Mahammad qizi Teymurlu, filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, dotsent (Ozarbayjon)
Tarana Imomverdi qizi Xojieva, filologiya fanlari doktori, professor (Ozarbayjon),
Muslihiddin Muhiddinov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Ibodulla Mirzayev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Abdi Mamatov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Suyun Karimov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Muhammadxon Hakimov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Nafas Shodmonov f.f.d., professor (O'zbekiston)
Dilmurod Quronov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Murodqosim Abdiyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Baxtiyor Mengliyev, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Normat Y o'ldoshev, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Baxtiyor Xolmuxamedov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Bobonazar Murtazayev, f.f.n., dotsent (O'zbekiston)
Asqar Eshmo'minov, f.f.d., professor (O'zbekiston)
Obidjon Shofiyev, f.f.f.d. (PhD), dotsent (O'zbekiston)
Zafar Umurqulov, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Nurali Amonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Hakim Ahmedov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdulla Xudoyqulov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Ahad Shukurov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Eshnazar Jabborov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Abdumurod Arslonov, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sirojiddin Turdimurodov, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Umida Raximova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Gulchehra Begmatova, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Nargis Qurbonazarova, filologiya fanlari doktori, dotsent (O'zbekiston)
Muyassar Xolova, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Shoira Omonturdiyeva, f.f.d., dotsent (O'zbekiston)
Sherzod Turdiqulov, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Alibek Omonturdiyev, f.f.f.d. (PhD) (O'zbekiston)
Humayun Nadim Muhammad, f.f.f.d., dotsent (O'zbekiston)

Texnik muharrir: Bahodir To'raliyev

Учредитель:
Термезский государственный университет

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM
ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

НАУЧНО-ИННОВАЦИОННЫЙ ЖУРНАЛ

Зарегистрировано Агентством информации и массовых коммуникаций при Администрации Президента Республики Узбекистан от 19 октября 2020 года под номером 1122.

Авторы несут ответственность за точность приведенных в текстах примеров, отрывков и данных. Необходимо указывать источник при копировании из журнала.

Разрешено к печати: 20.06.2026
Размер бумаги; 70x85
Печатный лист: 5.94
Офсетная печать: Офсетная бумага
Тираж: 100. Цена договорная
Заказ: 155

Печатано в «Типографии ТерГУ»
ул. Баркамол авлод 43, г. Термез

Адрес редакции:
190111, г.Термез, ул. Баркамол авлод, 43.
Телефон: +998990 377 77 23, +99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Официальный сайт:
https://journaltersu.uz

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:
Абдукадир ТАШКУЛОВ,
доктор экономических наук, профессор

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Бекпулат Умуркулов, доктор филологических наук, профессор (зам. главного редактора)
Шохиста Махмараимова, доктор филологических наук, профессор (ответственный редактор)
Урал Холияров, ф.ф.ф.д. (. PhD), доцент (Узбекистан)
Олмос Улвий Биннатова, д.ф.н., профессор (Азербайджан)
Карл Райхл, д.ф.н., профессор (Германия)
Вали Саваш Елок, д.ф.н., профессор (Турция)
Дорота Сильвия, PhD, доцент (Польша)
Забита Магомед кызы Теймурлу, доктор философии по филологии, доцент (Азербайджан)
Тарана Имамверди гызы Хаджиева, доктор наук, профессор (Азербайджан)
Муслихиддин Мухиддинов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Ибодулла Мирзаев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Абди Маматов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Суюн Каримов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мухаммадхон Хакимов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нафас Шодмонов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Дилмурод Куронов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Мурадкасим Абдиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Бахтиёр Менглиев, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Нормат Юлдашев, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бахтиёр Холмухамедов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Бобоназар Муртазаев, к.ф.н., доцент (Узбекистан)
Аскар Эшмуминов, д.ф.н., профессор (Узбекистан)
Обиджон Шофиев, д.ф.ф.н. (PhD), доцент (Узбекистан)
Зафар Умуркулов, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Нурали Амонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хаким Ахмедов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдулла Худайкулов, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Ахад Шукуров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Эшназар Джаббаров, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Абдумурод Арслонов, д. ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Сирожиддин Турдимуродов, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Умида Рахимова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Гульчехра Бегматова, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Наргис Курбаназарова, доктор наук, доцент (Узбекистан)
Муяссар Холова, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шаира Амонтурдиева, д.ф.н., доцент (Узбекистан)
Шерзад Турдикулов, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Алибек Омонтурдиев, д.ф.ф.н. (PhD) (Узбекистан)
Хумаюн Надим Мухаммад, д.ф.ф.н., доцент (Узбекистан)

Технический редактор: Баходир Туралиев

Institutor:
Termez State University

PHILOLOGICAL RESEARCH: LANGUAGE, LITERATURE, EDUCATION

FILOLOGIK TADQIQOTLAR: TIL, ADABIYOT, TA'LIM

ФИЛОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ: ЯЗЫК, ЛИТЕРАТУРА, ОБРАЗОВАНИЕ

SCIENTIFIC-INNOVATIONAL JOURNAL

Registered by the Agency for Information and Mass Communications under the President's Administration of the of the Republic of Uzbekistan on October 19, 2020 under number 1122.

The authors are responsible for the accuracy of the examples, passages and data provided in the texts. The source must be specified when copying from the journal.

Approved for printing: 20.06.2026
Size of the paper: 70x85
Printed sheet: 5.94. Offset printing.
Offset paper. Circulation: 100
Price is negotiable
Order: 155. Printed at the «Printing House of the TerSU»
43, Barkamol avlod str. Termez city.

Address of Editorial Office:
190111, Barkamol avlod str., 43,
Termez city.
Phone: +998990 377 77 23,
+99895 986 07 77

E-mail:
philologicalresearch@umail.uz

Official website:
https://journaltersu.uz

EDITOR IN-CHIEF:
Abdukodir TASHKULOV,
doctor of economic sciences, professor

EDITORIAL BOARD:

Bekpulat Umurkulov, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (deputy chief editor)
Shohista Makhmaraimova, doctor of philological sciences, professor (Uzbekistan) (editor-in-chief)
Ural Kholiyorov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Olmos Ulviy Binnatova, doct.of philol. sciences, professor (Azerbaijan)
Karl Rayxl, doct.of philol. sciences, professor (Germany)
Vali Salvash Elok, doct. of philol. sciences, professor (Turkey)
Dorota Silvia, PhD, associate professor (Poland)
Zabita Magomed kyzy Teymurlu, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Azerbaijan)
Tarana Imamverdi gizi Khadzhieva, Doctor of Sciences, Professor (Azerbaijan)
Muslihiddin Mukhiddinov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Ibodulla Mirzaev, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Abdi Mmatov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Suyun Karimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muhammadkhon Khakimov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Nafas Shodmonov, doct.of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Dilmurod Kuronov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Muradkasim Abdiyev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Mengliev, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Normat Yuldashev, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bakhtiyor Kholmukhamedov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Bobonazar Murtazaev, cand.of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Askar Eshmuminov, doct. of philol. sciences, professor (Uzbekistan)
Obidjon Shofiev, PhD, associate professor (Uzbekistan)
Zafar Umurkulov, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Nurali Amonturdiev, PhD (Uzbekistan)
Hakim Akhmedov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdulla Khudaykulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Ahad Shukurov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Eshnazar Jabbarov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Abdumurod Arslonov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Sirojiddin Turdimurodov, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Umida Rakhimova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Gulchekhra Begmatova, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Nargis Kurbanazarova, Doctor of Sciences, Associate Professor (Uzbekistan)
Muyassar Kholova, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Shoira Omonturdiyeva, doct. of philol. sciences, associate professor (Uzbekistan)
Sherzod Turdikulov, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)
Alibek Omonturdiev, Doctor of Philosophy in Philology (Uzbekistan)
Humayun Nadim Muhammad, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor (Uzbekistan)

Technical editor: Bakhodir Turaliyev

МУНДАРИЖА

TILSHUNOSLIK

LUTFULLAYEVA DURDONA
Lisoniy assotsiatsiyalarda milliy tafakkurning voqelanishi
(Vatan assotsiativ maydoni misolida) 7

MIRZAYEV IBODULLA
Xomskiyning “Til va ong” asari, generativ tilshunoslik konsepsiyasi
va professor Baxtiyor Mengliyevning tarjimonlik mahorati....10

ҚУРОНОВ ДИЛМУРОД
Бадиий диалог таржимасида коммуникатив вазиятни тўғри англаш зарурати
(Чўлпоннинг «Кеча ва кундуз» романининг янги русча нашри мисолида) 16

ЧЎТМАТОВ ЖЎРАБЕК ОМОНОВИЧ
«Ҳикмат» сўзининг араб лексикографик манбалари асосидаги лексик-семантик таҳлили.... 19

ЧОРИЕВ ТАВАККАЛ РАВШАНОВИЧ
Абдураҳмон Жомий ва Алишер Навоий идиостилида
«Саг//ит» концептининг лингвопоэтик хусусиятлари....25

UMURQULOV ZAFAR BEKPO‘LATOVICH
Alisher Navoiy ijodida so‘z qadri va nutq odobi talqini....34

UBAYDULLAYEV ALISHER ABDUSALOMOVICH
Ogahiy tarjimasidagi asarlar leksikasining tarixiy-etimologik tahlili
(“Axloqu-l-Muhsiniyn” asari misolida) 37

IBRAGIMOV SHEXROZBEK TO‘LQINJON O‘G‘LI
Tashbih va epitetlarning pragmatik talqini: tarjimada ekspressivlik va
stilistik ekvivalentlik....41

IBRAGIMOV JASURBEK TULKINJON O‘G‘LI
Jangovorlik, jasorat va jismoniy kuchga oid epitetlar
(“Beowulf” ingliz eposi misolida)....47

NAZAROVA ZIYODA KATTAYEVNA
Frazeologizmlarning yondosh birliklar bilan o‘zaro aloqasi 51

QOBILOV MIRZIYO ESHNOZAR O‘G‘LI
O‘z qatlamga oid antroponimlar tasnifi 55

ISRAILOVA SAODAT TURAPOVNA
Rang komponentli birliklarning mental birliklarda aksi....58

RO‘ZIMATOVA DILNOZA
Rasmiy munosabatlarda murojaat birliklarining shaxs ijtimoiy maqomining ifodalanishi....62

XUSANOVA NAFISA ZOKIRJON QIZI
Ertak janrida dialogning strukturaviy va funksional poetikasi
(Ingliz va o‘zbek xalq ertaklari misolida)....65

XABIBULLAYEVA FAZILAT XABIBULLO QIZI
“Boburnoma”dagi saroy-ma’muriy xizmat unvonlarining inglizcha tarjimalarda berilishi 69

MUSTAFAYEV ELYOR ODIL UGLI
Theoretical foundations for the classification of phraseological units in english 73

МУНДАРИЖА

TURSUNOVA DILSHODA XOLDIN QIZI
“O‘zbek tilining izohli lug‘ati”da qurol-aslaha nomi bilan bog‘liq folklorizmlar 77

YAVKOCHEVA FERUZA HUSAN QIZI
Types of english speech-language pathology dictionaries according to semantic relations 81

SHUKUROV RAHMATILLO MIRZATILLAYEVICH
Farg‘ona viloyati tarixiy oykonim, gidronim va oronimlarining leksik-semantik tasnifi hamda sotsiolingvistik tahlili 86

XALIQULOVA MUSHARRAF EGAMNAZAR QIZI
Maqol lingvistik, kognitiv va madaniy fenomen sifatida 90

O‘RAZOV ALISHER DONIYOROVICH
O‘zbek tilida substantiv leksemalar semantik shajarasining ifodalanishida pragmatik omillar 93

DJURAYEVA MAXBUBA USMANOVNA
Emotsiya, konsept va emotsional konsept tushunchalarining lingvistik talqini 96

ADABIYOTSHUNOSLIK

ABDULLAEV RAMAZON
Муиззий ва Ҳофиз шеъриятида адабий таъсир ва ижодий ворислик. 99

ARSLONOV ABDIMUROD KAROMATOVICH
“Qisasi Rabg‘uziy” asari poetikasi va badiiy-estetik xususiyatlari xususida.....104

АЛИМАРДОН ҲАЙИТОВ
Али Қушчининг ўғли ҳам олим бўлган.....108

DR. DONIYOR K. KELDIYOROV
Wounded memory and hybrid identity in Khaled Hosseini’s the kite runner.....112

IBRAGIMOV JAVOHIR TO‘LQINJON O‘G‘LI
Harold Lambning “Tamerlane: the earth shaker” romanida amir temur xarakterining badiiy ifodasi 116

RAXIMOVA UMIDA SOLIYEVNA
Ona obrazining ramziy va mifopoetik talqini: inglizzabon va o‘zbek adabiyoti misolida 121

MNAJATDINOVA MAKARYA
Hozirgi qoraqalpoq xotin-qizlar lirikasida psixologik metamorfoza 126

JIENBAEV MUSA AZATBAEVICH
XX-XXI asr lirikasida Odissey obrazining transformatsiyasi.....130

RADJABOVA MUXTASAR DAVRANBEKOVNA
Arab tilida talabalarning yozuv malakasini rivojlantirishda o‘yin texnologiyalarining tatbiqi.....134

Filologik tadqiqotlar: til, adabiyot, ta’lim. 2026; 9
ISNN: 2181-1741 (Print)
ISNN: 2181-1725

RASMIY MUNOSABATLARDA MUROJAAT BIRLIKLARINING SHAXS IJTIMOIY MAQOMINING IFODALANISHI

Ro‘zimatova Dilnoza,
O‘zbek tili, adabiyoti va folklori instituti katta ilmiy xodimi

Muloqot jarayonida murojaat muhim ahamiyatga ega. Murojaat shakllari so‘zlovchining muomala madaniyatini belgilab beruvchi muhim omillardan biri hisoblanib, u orqali so‘zlovchi tinglovchiga o‘z munosabatini ifoda etibgina qolmay, o‘zining qay darajada madaniyatli ekanligini va saviyasini ham ko‘rsatib beradi. Murojaat orqali tinglovchining qaysi ijtimoiy guruhga mansubligi, yashash joyi, yoshi, jinsi, kasbi va boshqa shu kabi ijtimoiy belgilari haqida ma’lumot olishimiz mumkin. Murojaatlar shaxs ijtimoiy maqomini ifodalashning to‘g‘ridan to‘g‘ri usuli hisoblanadi.

O‘zbek tilshunosligida murojaat birliklari dastlab B.O‘rinboyev tomonidan o‘rganilgan bo‘lib, olimning “Hozirgi o‘zbek tilida vokativ kategoriya” monografiyasida chaqirish, undash, murojaat qilish ma’nosiga ega so‘zlar – vokativ kategoriya haqida fikr yuritiladi va vokativ forma gapda undalma hamda vokativ gap bo‘lib kelishi ta’kidlanadi, olim o‘zbek tilshunosligida birinchilardan bo‘lib, vokativ gaplar haqidagi qarashlarini bayon etadi, fikrlarini misollar bilan dalillaydi. Olimning fikricha, undalma va vokativ gap bir-biriga teng bo‘lmagan hodisalardir. Muallif vokativ gapni so‘z-gapning bir turi deb hisoblaydi va uni shunday farqlaydi: “Vokativ gaplar undash xarakteriga ega bo‘lib, o‘zida turli ma’no nozikliklarini tashuvchi so‘z-gaplardir. Bunday gaplarda bosh va asosiy bo‘lak nutq qaratilgan shaxs nomidan iborat. Agar bu nom alohida intonatsiya bilan talaffuz etilsa, uning markazida turgan shaxs haqida murakkab tasavvur tug‘iladi. U xil fikrlarda so‘zlovchi shaxsning istagi, xohishi, g‘azabi va boshqa shu kabi xususiyatlari o‘z ifodasini topadi”[1].

An’anaviy tilshunoslikda undalma sifatida belgilab kelinayotgan nutq hodisasiga keyingi paytda ijtimoiy ma’no yuklanib, unga murojaat shakli sifatida qaralmoqda[2]. Shu ma’noda tadqiqotchi Z.Akbarova o‘z tadqiqotida murojaatning ijtimoiy mohiyatini sotsiolingvistik planda o‘rganib chiqadi. Uni ifodalashning sotsiolingvistik va psixolingvistik omillarini, murojaat leksikonining turli belgilariga ko‘ra tasnifini keng yoritib beradi, ya’ni murojaatni keng planda verbal va noverbal usullar (imo-ishora, ranglar, turli fonatsion vositalar) bilan ifodalangan turlarini tadqiq qiladi[3].

Murojaat shakllari sotsiopragmatik jihatdan D.Pulatova tomonidan tadqiq etilgan bo‘lib, ushbu birliklarning yosh, jins, kasbiy jihatdan turlicha namoyon bo‘lishi hamda noverbal vositalar bilan ifodalanishi haqida fikrlar bildirilgan. Shuningdek, tadqiqotchi murojaatning deyktik vazifalari, murojaatda presuppozitsiyaning mavjudligi haqida ma’lumot berib o‘tgan[4].

Murojaatning sotsiolingvistik jihatdan tahlil qilishda so‘zlovchi va tinglovchining jamiyatdagi o‘rni, ularning doimiy ijtimoiy rollari (yosh, ijtimoiy maqom), yashash joyi, ularning simmetrik/asimmetrik rol munosabatlari, suhbatdoshlarning tanishlik darajasi, murojaatning rasmiy yoki norasmiy sharoiti, muloqotchilarning o‘zaro munosabatlari tabiati, ta’lim olganlik darajasi va kommunikantlarning nutq madaniyati asosiy mezon bo‘lib xizmat qiladi[5].

Bu omillarga quyidagilar kiradi: suhbatdoshlarning ijtimoiy mavqeyi, jinsi, yoshi, tanish yoki notanishligi, ma’lumoti, muloqot muhiti hamda so‘zlovchining nutq madaniyati[6].

Tinglovchiga ko‘pincha uning kasbi, lavozimi bilan murojaat qilish tilshunoslikda identifikativ nomi-

[1] Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. – Тошкент: Фан, 1972. – Б.18.
[2] Акбарова З. Ўзбек тилида мурожаат шакллари ва унинг лисоний тадқиқи: Филол. фан. номз. … дисс. – Тошкент, 2007. – Б.76
[3] Акбарова З. Ўзбек тилида мурожаат шакллари ва унинг лисоний тадқиқи: Филол. фан. номз. … дисс. – Тошкент, 2007. – Б.135
[4] Шведова, Н. Ю. Распространение предложений включением обращения / Русская грамматика. – М.: Наука, 1980. – Т II. Синтаксис. – С.71.
[5] Айсакова Е.А. Социальная и социокультурная дифференциаци обращений в современном русском языке: Дисс. … канд. филол. наук. – М., 2008. – С.17.
[6] Айсакова Е.А. Социальная и социокультурная дифференциаци обращений в современном русском языке: Дисс. … канд. филол. наук. – М., 2008. – С.17.

natsiya deb ataladi[1]. Bunday holatni N.Y.Shvedova murojaatning asosiy vazifasi ekanligini, bu ko‘pincha so‘zlovchining subyektiv munosabati va ekspressiv baholashini ifodalash bilan uyg‘unlashib ketishini bayon etgan[2]. Bunday murojaat shakllari ilmiy uslubdan tashqari deyarli barcha uslublarda ishlatiladi.

– Bemoringiz juda tamagir chiqdi, ***professor****, – dedi Oshno kulib. – Tezroq ruxsat bermasangiz, yana bir balolarni talab qilib qolishi mumkin. Mayli, kasal odamga rad etish o‘zi qiyin. Siz biror haftadan keyin telefon qiling,* ***professor****, esga solishsin. Xo‘sh, yana qanday iltimoslar bor?*

Professor ziyrak edi, izzati bitganini sezdi. Nedir jo‘yali bir bahona topib, palatadan chiqdi. (M.M.Do‘st. “Lolazor”)

Yuqoridagi parchada keltirilgan murojaat shakli murojaat-indeks hisoblanib,[3] ushbu gapda murojaatning nominativ, ya’ni nomlash vazifasi amalga oshmoqda. Bu holatda murojaat orqali kishining jamiyatdagi maqomi ko‘rsatilgan, uning unvoni bilan atash orqali, so‘zlovchi garchi yuqori maqomda bo‘lsa ham, tinglovchini hurmat qilishini namoyon etmoqda.

Murojaat shakllarining qo‘llanilishi so‘zlovchi va tinglovchining ijtimoiy maqomlari teng bo‘lmagan holatlarda o‘zgarishi mumkin. Kommunikantlarning ijtimoiy maqomlari turli pog‘onalarda bo‘lgan muloqot jarayoni ko‘pincha rasmiy sharoitlarda yuz berib, shunga mos murojaat shakllaridan foydalanishni taqozo etadi. Bunda yuqori hamda quyi darajadagi tinlovchiga murojaat qilish bir-biridan farqlanadi. Sh.Usmanovaning fikricha, “Rasmiy murojaat shakllarida hurmat belgisi kuchli bo‘lib, shaxsning mavqeyi, mansabi, lavozimi, vazifasi, kasb-kori, unvoni va yoshiga ko‘ra quyidagicha darajalanish kuzatiladi: 1. Eng oliy darajadagi hurmat shakli. 2. Oliy darajadagi hurmat shakli. 3. Oddiy hurmat shakli. 4. Orttirilgan hurmat shakli[4].

Eng oliy darajadagi hurmat shakllari, asosan, hukumat rahbarlariga qilingan murojaat hisoblanadi. Ijtimoiy tuzum, siyosiy vaziyat o‘zgarishi bilan rasmiy munosabatlarda ham murojaat shakllarining o‘zgarishi kuzatiladi. Bunda, yuqorida ta’kidlanganidek, murojaat-indekslarning o‘zgarishi kuzatiladi. O‘zbek muloqotida hukumat rahbarlariga nisbatan turli davrlarda turlicha murojaat shakllari qo‘llanib kelingan. Bular orasida *oqsoqol*, lavozimidan oldin *o‘rtoq* so‘zining qo‘shib ishlatilishini, *ota*, keyingi yillarda esa *janob Prezident*, *hurmatli Prezidentimiz* singari shakllar qo‘llanilganini kuzatamiz.

Ayrim asarlardan davlat boshliqlariga nisbatan *ota* murojaatining qo‘llanilganligini ko‘rish mumkin. Bunday murojaat shakliga ko‘pincha xalq bilan uchrashuvlarda, rasmiy bo‘lmagan sharoitlarda duch kelish mumkin:

“Azizxon indamay boshini egadi. Past ovoz bilan dedi:

– Gunohimdan o‘ting. Bir qoshiq qonimdan o‘ting, ***ota****. O‘sha siz aytgan bola menman.*

Hozirgi kunda eng oliy darajadagi hurmat shakli sifatida “*prezident janobi oliylari*”, “*muhtaram prezident janobi oliylari*” singari murojaat birliklari rasmiy va publitsistik uslub matnlarida ko‘zga tashlanadi.

Oliy darajadagi murojaat shakllari yuqori mansab egalariga nisbatan qo‘llaniladi hamda ko‘pincha *hurmatli*, *muhtaram*, *janob*, *xonim* so‘zlari bilan birga keladi. Shuningdek, yuqori darajadagi rahbarlarga nisbatan *hurmatli vazir,* elchilarga nisbatan *elchi janoblari* kabi murojaatlar qo‘llanilishining guvohi bo‘lish mumkin.

Oddiy hurmat shakli eng keng tarqalgani bo‘lib, ko‘pincha hurmatli+kasb, unvon so‘zlari yordamida yasaladi. *Hurmatli rais*, *hurmatli sudya*, *hurmatli hakam* singari. Ushbu murojaatlar rasmiy jarayonlarda, turli yig‘in hamda majlislarida ishlatilgan.

Rasmiy munosabatlarda nutq vaziyatiga, tinglovchining ijtimoiy maqomi hamda ayni damda bajarayotgan roliga qarab murojaat shakllarining mosini qo‘llash kerak. Noto‘g‘ri murojaat shaklini qo‘llash noqulaylikni keltirib chiqaradi:

– ***Opajon****, bir marta kechiring!*

– Men sizga “opajon” emasman!

– O‘zingiz “uka” deyapsiz-ku, men nima deyin sizni? Otingizni bilmasam, familiyangizni bilmasam...

– Otimni bilishingiz shart emas. Men siz uchun – grajdan sudyaman. (E.A’zam. “Anoyining jaydari olmasi”)

Bunda “opajon” murojaat shakli rasmiy vaziyat uchun mos bo‘lmagani sababli ***“opajon”*** deb atalayotgan shaxsda e’tiroz uyg‘otgan.

So‘zlovchi va tinglovchi o‘rtasidagi ijtimoiy masofa va rasmiyatchilik darajasi ortib borsa, murojaatda qarindoshlik bildiruvchi so‘zlarning kelishi, erkalash bildiruvchi qo‘shimchalarning murojaat tarkibida kelish darajasi kamayib boradi va muloqotda rasmiylikka o‘tiladi. Bu ko‘proq maqomi yuqori bo‘lgan, ba’zan esa quyi maqomdagi insonning tashabbusi tufayli yuz beradi.

– Qo‘ying, ***Nazarboy****, – dedi Oshno uni ismi bilan*

[1] Ле В.Н.Виды характеризации адресата в формах русское обращение: Автореф дисс. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1989. – С.23.

[2] Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. – Тошкент: Фан, 1972. – Б.18.

[3] Усманова Ш., Калонова Д. Ўзбек ва корейс тилларида расмий мурожаат шакллари // Лингвист (Илмий мақолалар тўплами), 2012. – № 2. – Б. 162.

[4] Ўринбоев Б. Ҳозирги ўзбек тилида вокатив категория. – Тошкент: Фан, 1972. – Б.18.

atab, – bolalikdan beri sinashta bo‘lsak... Biz yana kimgayam sig‘inamiz.

Yaxshiboyev Oshno rasmiyatni qo‘yib ismi bilan ataganiga ajablanmadi, atashi shart edi...

– Jonimdan bezor bo‘ldim, ***oqsoqol****, – dedi. – Bir xira pashsha hafta tutal tinchlik bermaydi.* (M.M. Do‘st. “Lolazor”)

Parchada dastlab yuqori maqomdagi shaxs quyi maqomdagi do‘stiga ismi bilan murojaat qiladi va rasmiy vaziyat bo‘lsa ham, yaqin insoni, bolalikdagi do‘sti ekanligini ushbu murojaat orqali ifodalamoqchi bo‘ladi. Lekin quyi maqomdagi do‘stining ayni paytdagi roliga mos xatti-harakat qilmayotganligi tufayli o‘z maqomini eslatish maqsadida suhbatdoshiga rasmiy murojaat qilishni ma’qul topadi.

Yuqoridagi parchada quyi maqom egasi o‘z do‘sti bo‘lgan yuqori martaba egasiga uning mavqeyini hurmat qilgan holda boshqalar qatori *“oqsoqol”* murojaat shaklini qo‘llagan. Lekin yuqori martabaga ega do‘sti esa suhbat jarayonida samimiylikni ta’minlash maqsadida unga ismi bilan murojaat qiladi. Lekin suhbat jarayonining o‘zgarishi yuqori maqomdagi shaxsning birdan rasmiyatchilikka o‘tishiga sabab bo‘lgan. Murojaat nominatsiyaning o‘zgarishi so‘zlovchining subyektiv munosabatining ham o‘zgarishiga olib kelgan.

Hamkasb murojaat shakli ijtimoiy maqomlari teng bo‘lgan inson tomonidan sherigiga nisbatan qo‘llanadi. O‘zbek tilida *ham-* qo‘shimchasi teng mavqedagi shaxs otlarini hosil qilishda ishtirok etadi.

Kelib-kelib xuddi shu odamning apellyatsiya komissiyasiga rais qilib tayinlanganini eshitganda Domlaning qattiq g‘ashi kelgan edi.

– Nima gunoh, qildik, ***hamkasaba****! – dedi u ichkari kirishi bilan yarim hazil-yarim piching qilib.*

– Bir abituriyentdan qaytadan imtihon olishga to‘g‘ri keladi. – Qilich Valiyev Sirojiddinga imo qildi. – Biletlar bormi? (O‘.Hoshimov. “Nur borki, soya bor”)

Keltirilgan matnda *hamkasaba* murojaati o‘zidan jamiyatdagi lavozimi yuqori, lekin yosh jihatdan kichik tinlovchiga nisbatan qo‘llanyapti. Rasmiy murojaat qilishga esa so‘zlovchidagi g‘urur yo‘l qo‘ymaydi, chunki tinglovchi bir paytlar uning qo‘l ostidagi oddiy xodim bo‘lgan. Murojaatda ta’na, kinoya, suhbatdoshini kamsitish alomatlari ko‘zga tashlanadi.

Ma’lum sohaning o‘ziga xos etiket qoidalari suhbatdoshlarning bir-biriga qilgan murojaatida, ayrim leksik birliklarda hamda faqat ushbu soha xodimlarida uchraydigan noverbal harakatda ham aks etgan. V.I.Karasik bu kabi murojaatlarni maxsus murojaatlar deb atagan[1]. Shu o‘rinda ta’kidlash lozimki, murojaatlar yakka bir shaxsga yoki umumga nisbatan qo‘llanishiga ko‘ra ham farqlanadi. Turli yig‘inlar, majlislarda nutq *hurmatli do‘stlar*, *qadrli hamkasblar*, *muhtaram majlis qatnashchilari*, *hurmatli senat a’zolari* kabi ommaga qilingan murojaatlar bilan boshlanadi. Ommaga qilingan murojaatlarda har bir toifa vakillari alohida tilga olinishi mumkin, masalan, *hurmatli professorlar*, *talabalar*, *magistrlar*, *doktorantlar* singari. Suhbat jarayonida tinglovchining ijtimoiy maqomi va ayni damda bajarayotgan ijtimoiy roliga muvofiq murojaat shakllarini qo‘llash kerak. Murojaat qilish orqali suhbat boshlanadi, suhbatning qanday kechishi ko‘pincha unga bog‘liq bo‘lib qoladi.

Rezyume. Ushbu maqolada murojaat shakllarining shakllarining ijtimoiy maqom ifodalashi haqida so‘z boradi. O‘zbek tilida murojaat shakllarining so‘zlovchining muomala madaniyatini belgilab beruvchi muhim omillardan biri ekanligi, u orqali so‘zlovchi tinglovchiga o‘z munosabatini ifoda emasdan o‘zining qay darajada madaniyatli ekanligini va saviyasini ham ko‘rsatib beradi.

Rezyume. This article discusses how forms of address express social status. It is emphasized that in the Uzbek language, forms of address are a key factor in determining a speaker’s culture of communication. Through them, the speaker not only expresses their attitude toward the listener but also demonstrates their own level of cultural refinement and sophistication.

Резюме. В данной статье рассматривается выражение социального статуса через формы обращения. Формы обращения в узбекском языке являются одним из важных факторов, определяющих культуру общения: с их помощью говорящий не только выражает свое отношение к слушателю, но и демонстрирует степень своей культурности, а также свой общий уровень.

[1] Карасик В.И. Язык и социальный статус. – М.: Институт языкознания РАН, Волгоградский педагогический институт, 1991. – С. 196.